

הרב אליהו לויסון
כולל פוניבז', בני ברק

לבן ותכלת בציצית - גדר המצוה ועומק עניינה

א. "והיה לכם לציצית"

דבר אל בני ישראל... ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם ונתנו על
ציצית הכנף פתיל תכלת והיה לכם לציצית. וראיתם אותו וזכרתם
את כל מצוות ה'...

(במדבר טו, לח-לט)

בפשט המקרא נראה שנותנים התכלת על הציצית, וכן אמרו במנחות לח ע"א:
"מצוה להקדים לבן לתכלת. ואם הקדים תכלת ללבן – יצא, אלא שחיסר מצוה.
מאי חיסר מצוה... דלא עבד מצוה מן המובחר". וצריך ליתן טעם אמאי צריך
ליתן התכלת על הלבן דווקא.

עוד יש לבאר, דלכאורה בפשוטו של מקרא נראה ד"וראיתם אותו" הוא
התכלת ועליו נאמר הזכרון, ואם פירשה התורה טעם לתכלת עדיין לא נתפרש
מהו הטעם ללבן. אמנם בגמרא אמרו ד"אותו" על כל חד לחודיה משמע, אלא
שנראה שאינו פשוטו של מקרא.¹

עוד יש להבין, במה שאמרו "הכנף – מין כנף", שצריך שיהא ממין הבגד
דווקא. וגוף הדבר צריך טעם. ועוד צריך ביאור, מה שדווקא הלבן צריך שיהא
ממין הכנף ואילו בחוט התכלת אין צריך שיהא ממין הבגד.
גם יש לבאר מהו "והיה לכם לציצית".

¹ ועיין בב"ח (אורח חיים סימן כד) שהביא דברי הזוהר (רעיא מהימנא סוף פר' שלח) "והכי
קאמר וראיתם אותו פתיל תכלת" וכו' (ואף שאין זה לשון הרע"מ ממש, מתבאר שם שהראיה
היא בתכלת) וכמו שמבואר בספרי המובא להלן.

ונראה לומר, שמצווה זו, עיקרה שיתנו על הבגד פתיל תכלת, ותכליתה כמו שנתפרש בתורה לזכרון המצוות. וודאי אף הלבן עומד לתכלית זו וכמו שיתבאר. ובספר המצוות לרמב"ם (שורש י"א) כתב "כי העולה במחשבה, שאחר שאלו החלקים כל חלק מהם בלתי צריך לחבירו, שיהיה כל חלק מצוה בפני עצמה, כמו שאמרו: התכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת. והנה היה אפשר לנו שנאמר שלבן ותכלת יימנו בשתי מצות, לולי מה שמצאנו להם לשון מבואר במכילתא דרבי ישמעאל, והוא אמרם שם: יכול שהן שתי מצוות מצות תכלת ומצות לבן? תלמוד לומר: והיה לכם לציצית – מצוה אחת היא ואינה שתי מצות. הנה כבר התבאר לך, שאפילו החלקים שאינם מעכבין זה את זה פעמים יהיו מצוה אחת כשיהיה הענין אחד. כי הכוונה בציצית למען תזכרו. אם כן כלל הדבר המחייב לזכרון מצוה אחת יימנה".

והרמב"ן בהשגותיו שם הסכים בדבר זה, וכתב: "ראינו לבעל הלכות שמנה מצות ציצית מצוה אחת לפי שהיא ענין אחד, שבתשלום התכלת והלבן תשלם לנו הכונה במצוה הזאת לזכור את כל מצות י"י ולעשותם". ומדברי שניהם נלמד, שלבן ותכלת מצווה אחת, ושניהם לזכרון אחד הם באים.

אמנם בספרי (פרשת שלח) איתא: "ר' מאיר אומר וראיתם אותם לא נאמר כאן, אלא וראיתם אותו, מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית מעלים עליו כאלו הקביל פני שכינה, שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע והרקיע דומה לכסא הכבוד, כענין שנאמר: 'וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא' (יחזקאל א, כו)".

וכן אמרו במדרש רבה (סוף שלח, וכעין זה בתנחומא שם): "כשישראל מסתכלין באותה ציצית של תכלת, נראה להם כאילו שכינה שרויה ביניהם. וראיתם וזכרתם, הראייה מביא לידי זכרון, וזכרון מביא לידי מעשה". וכן הוא במדרשים רבים, ואכמ"ל.

ולכאורה מבואר, שהזכרון הוא בחוט התכלת. והרמב"ן עצמו כתב בפירושו לתורה: "אבל הזכרון הוא בחוט התכלת", ואיך כתב שציצית מצווה אחת שבתשלום לבן ותכלת תשלם הכוונה לזכור מצוות ה'?

ויש לבאר בטעם מצוות לבן, שצריך שיהא הפתיל תכלת על הבגד מחובר ומתאחד עמו, ולזה אמרה תורה שיעשה ציצית בכנף, והיינו שיהיה כהמשך הבגד וסיומו וזהו "ציצת הכנף" שציצית הוא שיריים לכנף (כמו ציצין המעכבין את המילה שהם שיירי בשר) כשיירי הבגד שעושים על הכנף, ומשום זה צריך שיהא ממין הכנף, שבזה נחשב להמשך הבגד,² ועליו יתן הפתיל של התכלת, ובזה ייחשב הפתיל כמחובר בבגד אף הוא. וזהו "והיה לכם לציצית", והיינו שבחיבור התכלת בציצית ייחשב גם כן כציצית, ואף שאינו ממין הבגד, בצירופו בציצית ייטפל לבגד. וזהו טעם למה שצריך ליתן התכלת על הלבן דווקא.

[ובאמת מצינו שהציצית נקראים כנף הבגד כמו שדרשו בספרי (פרשת שלח): "ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר: כל המקיים מצות ציצית מהו אומר 'בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי' (זכריה ח, כג)."]

ולכאורה יש לתמוה: וכי איך אפשר לומר כן? הרי אין התכלת מעכב את הלבן (פירוש, שאף אם אין לו תכלת הרי חייב הוא ליתן לבן)! אמנם יש לבאר, שהתורה ציוותה לעשות חוטי לבן כעין הכנת המקום לפתיל תכלת העיקרי, ובזה עצמו בהכנת מקום לתכלת זהו גוף המצווה (ובפרט אם נפרש בדברי הראשונים שהלבן עומד במקום תכלת בזמן דליכא תכלת). ויותר יתבאר לפי שורש עניינה שיבואר לקמן בעז"ה.

והנה, בגמרא (מנחות מד ע"א) אמרו: "כל שאין לו ציצית בבגדו עובר בחמשה עשה", ופירש רש"י: "ועשו" ונתנו" ו"היה" ו"ראיתם" "גדילים תעשה לך". אמנם הרמב"ם בספר המצוות (שורש ט') כתב: "כל שאין לו ציצית בבגדו עובר בחמשה עשה, בעבור שנכפל בו לשון הצווי חמשה פעמים. אחד 'ועשו להם ציצית', שני 'ונתנו על ציצית הכנף', שלישי 'והיה לכם לציצית', רביעי 'גדילים תעשה לך', חמישי 'על ארבע כנפות כסותך'".

² וצמר ופשתים פוטרם אף שלא במינם משום שהם עיקר הבגדים וחשובים כגוף הבגד.

ונמצא כי הרמב"ם לא כלל בחמישה אלו "וראיתם" כרש"י, ובמקום זאת ציין את "על ארבע כנפות כסותך". וטעם רש"י מבואר, שהרי בפשוטו "על ארבע כנפות כסותך" אינו עשה אלא מקום נתינת הגדילים. וכן מבואר טעם הרמב"ם, דלא פירש כרש"י, דסבירא ליה דלא איירי ב"וראיתם אותו" – שאינו ממש מצוות הלבשה, ואפשר עוד שאינו מצווה אלא שהוא תכלית המצווה כמו "למען ידעו דורותיכם" דסוכה. אמנם צריך ביאור טעם הרמב"ם מה שציין כאן את "על ד' כנפות כסותך" כאחד מן החמשה עשין המוזכרים בגמרא.

אמנם להנ"ל אתי שפיר, שפירוש הפסוק "גדילים תעשה לך" הוא התכלת שהוא הגדיל והוא הפתיל, ו"על ארבע כנפות כסותך" הם הלבן כמו שאמרה תורה "על ציצית הכנף", והיינו כנ"ל, שבאמת מצנת הלבן אינה אלא להכין מקום למצנת התכלת, וכנ"ל שהלבן ככנף הבגד ועליו יתנו את התכלת.

ומה מתקו דברי הרמב"ם בראש הלכות ציצית, שבהלכה א' כתב: "ענף שעושיין על כנף הבגד ממין הבגד הוא הנקרא ציצית, מפני שהוא דומה לציצית של ראש, שנאמר ויקחני בציצית ראשי", וזה הענף הוא הנקרא לבן מפני שאין אנו מצוין לצובעו, ואין לחוטי הענף...". ובהלכה ג' כתב: "נמצאו במצוה זו שני צווים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת, שנאמר ויעשו להם ציצית ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת".

ומבואר ממש כנ"ל, שמצנת הלבן הוא לעשות ענף יוצא מן הבגד. וזהו שהזכיר כאן שהוא ממין הבגד אף שאין כאן מקומו, משום שבא לבאר גדר המצוה, שעל ענף זה יתנו הפתיל שאינו צריך להיות ממין הבגד כי הוא אינו המשך לבגד.

ב. "וראיתם אותו וזכרתם"

אמר רבי מאיר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד.
(סוטה יז ע"א)

הקושי מבואר, דלכאורה הוא קישור רחוק מאוד. ואם נאמר שהתכלת דומה לרקיע מה צריכים למה שהוא דומה לים? ועל כרחך נאמר, שאינו דומה ממש לרקיע, וכמו שכתב רש"י (שם): "והכי תניא לה בספרי, דאיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד, הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע, דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה, כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". ואם כן קשה באמת איך נבחר לדבר זה דבר רחוק כל כך (ולא יפלא מה' כל דבר).

עוד יש לעיין קצת, דלכאורה לפי המבואר בספרי (הובא לעיל) "וראיתם אותו" קאי על השכינה, ומבואר במדרש שהזיכרון נמי עלה קאי. אמנם בפסוקי התורה משמע דהראייה היא זיכרון למצוות, כדכתיב "וזכרתם את מצוות ה'".

ונראה לפרש, דהתכלת לרמז על השכינה, היינו על עניין זה שה' שוכן בארץ וכבודו עליה, וכמו שאמרו (שם) שהלובש תכלת כמקבל פני השכינה. והנה הרקיע דומה לכסא הכבוד, והיינו שהוא לזיכרון על ההשפעה העליונה, אמנם אין די בדבר הדומה לרקיע, דהלא עיקרו בא לומר שה' שוכן בארץ ולא רק על השמים כבודו, ולזה נבחר תכלת שהוא דומה לים. והיינו שהרי אין צבעו של ים מצד עצמו אלא משום שהים כמַרְאָה, שניכר בו השמים. ומה שאין הים זך כשמים אלא שחור מהם, כיון שניכר בו גם מראה האדמה. ואם כן, באמת התכלת דומה לים אלא שבים ניכר הרקיע המאיר על הארץ. וזהו רמז למושב יקרו אשר בשמים ממעל שבא לשכון כבוד בארצנו.

ובמשלי (ג, יט-כ): "ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל". ותהומות הוא הים (כמו שהוכיח הרמב"ן עה"ת בראשית א, א). והנה נזכרו כאן ג' דברים שנברא בהם העולם חכמה, בינה ודעת, וכנגדם ארץ, שמים וים, והדעת – חיבור חכמה ובינה יחדיו, שמהם תצא הדעת, והים הוא חיבור שמים וארץ (כן מבואר בביאור הגר"א שם).

ובכתובות (ה ע"א): "גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאילו במעשה שמים וארץ כתיב 'אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים', ואילו במעשה ידיהם של צדיקים כתיב 'מכון לשבתך פעלת ה' מקדש א-דני כוננו ידיך'... מיתבי 'השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע'! הכי קאמר, מעשה

ידיהם של צדיקים מי מגיד? הרקיע, ומאי ניהו? מטר". ופירש רש"י, שהרקיע מעיד עליהם לבריות שהם צדיקים, שמתפללין על הגשמים ומטר יורד. ומבואר, דבית המקדש הוא המקום שבו מתחברים שמים וארץ והוא הנעשה בשתי ידיים. ועיין במהרש"א שם, שהביא הפסוק הנ"ל ממשלי. ומעשה הצדיקים הוא העושה זאת, והיינו שהצדיקים במעשה המצוות מחברים שמים וארץ ומשכינים את כבוד ה' על הארץ, כמפורש בתורה "אם בחוקתי תלכו... ונתתי משכני בתוכם... והתהלכתי בתוכם...".

ועוד עניין יש בים, שהאד העולה ממנו הוא החוזר להשקותה (בראשית ב, ו), וכמאמר הנביא: "הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ" (עמוס ה, ח). וזהו ממש כעניין המצוות העולות מן הארץ וחוזרות להשפיע בעולם.

נמצא זיכרון הים, זיכרון שמים וארץ בהתחברם, הכולל שני עניינים: א. האור המאיר לארץ מן השמים וניכר בים על האדמה, והוא זיכרון השראת השכינה בישראל. ב. האד העולה מן האדמה וחוזר להשקותה, והוא זיכרון המצוות העולות לפניו יתברך, וחוזרות להשפיע בעולם שפע ברכה והצלחה, וזהו חיבור שמים וארץ באופן השני שאמרו בגמרא "ומעשה ידיו מגיד הרקיע... ומאי ניהו מטר".

וראה זה דבר נפלא, דתכלת בגימטריה "כי בחר ה' בציון אוה למושב לו"³ כי עניינה של התכלת לזיכרון הים, שהוא ממש כעניין ציון מקום השראת השכינה בישראל, חיבור שמים וארץ, ועליה אמר "זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי איתיה".

והנה עניין חיבור שמים וארץ הוא שכל ענייני החומר יתקדשו אף הם, וכולם יהיו לכבודו יתברך, ותשרה השכינה אף במעשה החול, וכמו שפירש הרמח"ל במסילת ישרים (פרק כו), עיי"ש. וזהו שאמרה תורה בסוף פרשת ציצית:

³ ולא נמצא פסוק שלם בכל התנ"ך שהוא גימטריה תכלת אלא זה הפסוק. והוא פלאי. ועיין רמב"ן עה"ת (במדבר טו, לט) שכתב: "ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה בפסוק 'ויתרון ארץ בכל הוא' (קהלת ה, ח), ומאי ניהו ארץ דנחצבה ממנו שמים, והוא כסאו של הקב"ה והיא אבן יקרה, והיא ים החכמה וכנגדה תכלת בטלית ציצית, דאמר רבי מאיר מה נשתנה תכלת...". ועיין שם בכל דברי הרמב"ן כולם על זה העניין לעומקו.

"והייתם קדושים" וגו'. שזהו כל עניין הקדושה, להחזיר את כל הבריאה לכבודו, וכמו שפירש הרמח"ל שם.

והנה כתב מהרח"ו: "צריך לכוין כשמסתכל בציצית כאילו יש שם תכלת שבציצית" (שער הכוונות כ' ק"ש, דרוש ז), "כי תכלת של הציצית הוא סוד החושך, שאין בו עינים, לכן הוא דין. לכן צריך להסתכל בציצית ולכוין כאלו יש שם תכלת" (פרי עץ חיים שער הציצית, פרק ו).

והעניין מתבאר לפי המבואר לעיל, דבאמת צבע התכלת מטבעו חשוך, וכמו שכתב הרמב"ם "ודמו שחור כדיו" וכמו שניכר במציאות במלאכת עשייתה, בהצטרפותה ביורה. אלא שהלבן של הצמר מאיר בו ונעשה תכלת, וזהו ממש כעניין הים שהאדמה היא חשוכה והרקיע מאיר עליה ונעשה תכלת מחיבורם. וכעניין החומר אשר רבתה בו החשכה ובמעשה המצוות ניתן הארה לחומר להיות גם הוא מתקדש ויהיה כקרבנות העולים על גבי המזבח.

ולפי זה מתבאר טעם הזיכרון בחוט הלבן בזמן שאין תכלת, והיינו שצריך ליתן עיניו במה שצריך הוא שיאיר אל הארץ ועתיד להאיר עליה אלא שאין אנו זוכים לאורו.

ויה"ר שנזכה כולנו יחד במהרה לאורו. ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.